

ФАХОВА МОВА: ПІДХОДИ ДО ВИВЧЕННЯ І НАВЧАННЯ

Маслова Т.Б.

м. Київ, Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут»

В умовах глобалізації сучасного суспільства відбувається поглиблення міжнародного спілкування між представниками науки, техніки й економіки різних країн і знання іноземних мов є необхідними для більш глибокого взаєморозуміння та отримання доступу до новітньої фахової інформації. Відповідно, у вищих навчальних закладах впроваджуються ефективні методики навчання іноземних мов спеціального вжитку, щоб студенти змогли успішно займатися професійною діяльністю в іншомовному середовищі. Для лінгвістів, у свою чергу, актуальною залишається проблема класифікації фахових мов і дослідження їх особливостей.

На сьогодні найбільш досліджуваною фахова мова (нім. *Fachsprache*) залишається в рамках німецького мовознавства, де залежно від критеріїв, які приймаються за визначальні, вживаються також назви: «підмова» (нім. «*Subsprache, Sekundärsprache*»), щоб відмежувати її від загальноновживаної мови, «професійна/спеціальна мова» (нім. *Arbeitssprache, Berufssprache, Gruppensprache, Handwerkersprache, Sondersprache*), щоб виокремити її за користувачами – спеціалістами у певній сфері діяльності, і «технолект» чи «мова для спеціальних цілей» (нім. *Technolekt, Zwecksprache*), щоб підкреслити особливість її призначення [10]. Останній варіант – «мова для спеціальних цілей» – найчастіше зустрічається в англо- та російськомовній літературі (анг. *language for specific purposes, LSP*).

За найбільш об'ємним визначенням, що враховує користувачів фахової мови (соціологічний аспект), особливості її мовних засобів (лінгвістичний аспект) та зв'язок із загальноновживаною мовою (порівнюючий аспект), фахова мова – це «варіант загальноновживаної мови, що допомагає зрозуміти зміст професійно-орієнтованого спілкування, а також задовольнити специфічні комунікативні потреби в межах певного фаху. Фахова мова перш за все потрібна спеціалістам у певній галузі знань, проте нею можуть користуватися і ті, хто просто цікавиться цим фахом. [...] Фахові мови визначаються особливим відбором, використанням та частотою вживання мовних засобів, зокрема на таких мовних рівнях як морфологія, лексика, синтаксис і побудова тексту» [13; с.26-27].

Спочатку вивчення фахових мов стосувалося виключно професійно-орієнтованої лексики, тобто термінів, що наразі виокремилося в окрему галузь – термінознавство, предметом вивчення якого є утворення і практичне вживання термінології. Деякий час лінгвісти зацікавилися також синтаксисом та композиційно-структурними ознаками фахових (зокрема технічних) текстів. Проте зараз з'явилася тенденція розглядати фахові мови в їх цілісності, звертаючи увагу на комунікативно-функціональні особливості спілкування в межах певного фаху, і враховувати зв'язок тих мовних засобів, які забезпечують комунікацію між спеціалістами, що працюють у певній сфері професійної діяльності, а також вживаються при їх контакті з людьми, які не є фахівцями в цій сфері, та з метою популяризації фахової інформації серед неспеціалістів [11; с. 53].

На думку німецького лінгвіста Л. Хоффмана, сукупність усіх мовних засобів, якими володіє певна фахова мова (фонетичні, морфологічні, лексичні, синтаксичні, стилістичні), можна поділити на три класи:

- мовні засоби, які зустрічаються в усіх підмовах загальнонавчаної мови;
- мовні засоби, які зустрічаються в усіх фахових мовах;
- мовні засоби, які зустрічаються тільки у даній фаховій мові.

Наприклад, на лексичному рівні, який як вже зазначалося вище є найбільш вивченим, це означає, що лексичний склад фахової мови складається з трьох прошарків – лексика загального вжитку, загальнонаукова лексика, термінологія.

Широке вживання спеціальних термінів, які позначають предмети, явища та процеси зі сфери науки, техніки, торгівлі чи мистецтва, пояснюється їх семантико-комунікативними особливостями, серед яких – моносемантичність (однозначність), точність, лаконічність, стилістична нейтральність, інформаційна насиченість [2; с. 186]. Цікаво, що в утворенні та функціонуванні термінів зв'язок із лексикою загального вжитку набуває двох різновидів: з одного боку, в межах певної галузі знань загальнонавчане слово може перетворитися на термін; з іншого боку, може мати місце поступова детермінологізація, тобто втрата терміном специфічного значення і набуття статусу загальнонавчаного слова [3; с. 61] (напр., назви побутових приладів, транспорту, комп'ютерного обладнання). Насправді, найскладнішим у такому мовному взаємовпливі є проблема визначення того, наскільки (де)термінологізована лексична одиниця інтегрована, тобто чи є вона ще загальнонавчаним словом, чи вже спеціальним терміном, і навпаки. Крім того, лінгвістів цікавить питання про полісемію та синонімію термінів – незважаючи на те, що по суті термін повинен виражати лише одне наукове поняття, а науковому поняттю повинен відповідати лише один термін, багатозначні терміни існують як в межах однієї термінологічної системи, так і в підмовах суміжних наук, що здебільшого пояснюється недостатністю словникового складу окремої фахової мови у порівнянні з кількістю наукових понять, яка постійно збільшується із розвитком сучасної науки. Порів. англ. *article* – 1) стаття в журналі (ЗМІ); 2) стаття юридичного документа (екон., юр.); 3) церковний догмат (реліг.); 4) річ, предмет (заг., торг.); 5) артикль (лінгв) [8]. Існування термінів-синонімів, що виокремлюють характерні ознаки денотата, зумовлене когнітивними та комунікативними цілями фахової мови і у більшості випадків вони виконують стилістичну функцію. Порів. англ. *colour* (колір, фарба) і *hue, shade, tint, tinge* (колір) та *paint, tint, dye* (фарба) [5; с. 255]. В той же час будь-яка двозначність при сприйнятті термінів усувається в межах контексту, в якому синтагматичні зв'язки з іншими словами допомагають правильно зрозуміти його значення [6].

Такий тісний (взаємо)зв'язок фахової мови із загальнонавчаною мовою свідчить про те, що фахові мови не є самостійними, ізольованими системами, а користуються всіма наявними ресурсами даної мови, щоправда для особливих комунікативних цілей. Зрозуміло, що без загальнонавчаної мови не існувало б жодної фахової мови, проте в свою чергу вплив фахових мов, зокрема на лексичному рівні, сприяє розвитку всієї мови в цілому.

Класифікуючи фахові мови, кількість яких невпинно зростає разом з відкриттям нових галузей знань та появою нових спеціальностей, лінгвісти застосовують так звані «горизонтальний» або «вертикальний» підходи. За «горизонтальним» принципом фахові мови поділяються саме на основі різноманіття галузей, в яких вони вживаються (наприклад, класифікація за трьома

загальноекономічними рівнями – добування ресурсів, виробництво, послуги; або за десятима науково-теоретичними класами – філософія, мистецтво, географія, математика та ін.) [13; с. 34-35]. При «вертикальній» класифікації мовознавці намагаються врахувати внутрішню диференціацію фахової мови, виокремивши користувачів мови, типові комунікативні ситуації, мовні особливості та форму існування (усна/писемна). Так німецький мовознавець Вальтер фон Хан розрізняє «теоретичну» фахову мову (мова науковців та дослідників, яка існує переважно у письмій формі і оперує формалізованими мовними засобами, що включають спеціальну термінологію, номенклатуру, символи та формули), «розмовну» фахову мову (мова, яка використовується у типових комунікативних ситуаціях усного спілкування між фахівцями, а тому включає як професійно-орієнтовні, так і загальнозживані мовні засоби) і «робочу» фахову мову (мова працівників виробництва, керівництва і споживачів продукції певної галузі, що існує в усній або письмовій формі і характеризується найбільшою кількістю загальномовних засобів) [10].

Таким чином, у сучасній комунікативно-дискурсивній парадигмі досліджується не лише специфіка мовних засобів фахової мови в залежності від предметної співвіднесеності, але й прагматичні властивості наукової комунікації, такі як роль фактора адресата, тобто вплив учасників професійно-орієнтованого спілкування на формування смислової структури фахового тексту.

Теорія навчання фаховим мовам проходить схожі віхи, що й лінгвістичні студії – від уваги до розуміння та перекладу галузевих термінів до моделювання процесів реальної комунікації із врахуванням специфічних професійних потреб в межах певного фаху.

Оскільки методика викладання фахових мов бере початок в роботах британських та американських науковців (D. Bell, J. Ever, T. Dudley-Evans, T. Nachison, R. Mackey, J. Munby, P. Stevens, J. Swales та ін.), в педагогічних розвідках традиційно використовують переклад англійської назви фахової мови *language for specific purposes* – «мова для спеціальних цілей».

Перші навчальні програми з вивчення англійської мови для спеціальних цілей ґрунтувалися на виділенні граматичних та лексичних відмінностей підмови науки й техніки (англ. *register analysis-based syllabus*) на рівні речення – широке вживання дієслівних форм теперішнього часу, пасивного стану, складених іменникових термінів тощо. Проте такі ж граматичні явища вживаються і в мові загально вжитку, а окрім вузькогалузевої лексики, важливим є знання загальнонаукової термінології [9]. Тож на наступному етапі методисти вийшли за межі структури речень і почали враховувати особливості комунікативних актів, які властиві для спілкування спеціалістів певного фаху (англ. *discourse analysis-based syllabus*). Навчання типовим композиційним ознакам фахових текстів та дискурсивним маркерам відбувалося, головним чином, завдяки вправам на розпізнавання структури дискурсу, його різновидів. Проте ці знання не гарантували активне (і правильне) будовання дискурсів в умовах реальної іншомовної професійної комунікації, тому на третьому етапі розробка курсу іноземної мови для спеціальних цілей вже починалася з визначення комунікативних ситуацій, в яких може приймати участь фахівець певної галузі знань, і проведенням аналізу мовного матеріалу, необхідного для їх успішної реалізації (англ. *target situation analysis*). Пізніше, на четвертому етапі (англ. *skills-centred approach*) акцент з мовленнєвих форм, які слід опанувати, змістився на навички, які слід сформувати, аби спеціаліст зміг подолати мовні труднощі, які,

незалежно від фаху, виникатимуть у процесі комунікації (напр., здогадка про значення незнайомого слова за контекстом вживання, визначення композиційної структури фахового тексту, розпізнавання «хибних друзів перекладача» і т.п.). На сьогодні методика викладання іноземних мов для спеціальних цілей ставить на меті об'єднати мовленнєві особливості цільових комунікативних ситуацій в межах певного фаху і специфіку вивчення мови для спеціальних цілей, що залежить передусім від потреб того, хто її вивчає (англ. *language-learning approach*) [12].

Інтеграція України до світового наукового простору дає можливість студентам вищих навчальних закладів займатися академічною та професійною діяльністю й брати участь в розвитку культурних, економічних, технічних інновацій на міжнародному рівні. Звичайно, вивчення іноземної мови для спеціальних цілей є необхідною умовою для приєднання до глобального наукового співтовариства і тому багато вітчизняних дослідників займаються проблемами викладання іноземних мов студентам нефілологічних спеціальностей, а саме майбутнім вчителям, економістам, юристам, медикам та фармацевтам, військовослужбовцям, фахівцям технічних спеціальностей [1], ставлячи на меті не лише навчити їх галузевій термінології, але й розвинути навички професійно-орієнтованого спілкування, вміння формулювати власні точки зору на професійну тематику тощо. Проте методичні та дидактичні матеріали з навчання іноземних мов для спеціальних цілей все ще вимагають подальших удосконалень, оскільки викладачам-методистам при розробці вправ необхідно звертати увагу на ті поняття та мовні вирази, що становлять фахову мову саме даної спеціальності, і на ті види комунікативної діяльності, що необхідні в роботі, наприклад агрономів, інженерів-механіків, хіміків тощо [4].

Останнім часом провідні закордонні видавництва навчальної літератури започаткували цілі серії підручників, спрямованих на викладання англійської мови для спеціальних цілей. Серед них – *Oxford English for Careers, Express Series* (Oxford University Press), *Cambridge English for..., Professional English in Use* (Cambridge University Press), *Career Paths* (Express Publishing) та *Professional English Series* (Heinle Cengage Learning). Неважко помітити, що головним принципом у відборі навчального матеріалу є дотримання автентичності та різноманітності жанрів фахових текстів. Наприклад, контекстом для опанування лексики за фахом електрика є журнальна стаття, каталог, інструкція користувача, веб-сторінка Інтернет-магазину, плакат з техніки безпеки, текст з підручника зі спеціальності, електронний лист, рекламне оголошення та інші різновиди письмової професійної комунікації, причому всі вони наводяться у тому вигляді, в якому існують насправді (ілюстрації, розмір шрифту, поділ на параграфи тощо) [9]. Таким чином, лексика, в тому числі й термінологія, а також правила побудови речень і цілих дискурсів буде вчитися в контексті, максимально наближеному до реальних іншомовленнєвих джерел інформації, з якими матиме справу майбутній фахівець, а не механічно запам'ятовуватися й відтворюватися за штучно створеними зразками. Крім цього, при представленні мовного матеріалу враховується його функціональне призначення, тобто акцент робиться на прагматиці (намірах) застосування тих чи інших мовних одиниць. Наприклад, підручник з англійської мови для електриків містить розділи, де розглядаються такі комунікативні ситуації як опис процесу/предмету, надання поради, висловлення упевненості/ схвалення, формулювання відмови, попередження про небезпеку, т.д. [9]. Але одним з недоліків суто функціонального підходу у навчанні фахових мов є брак системності, що заважає студентам упорядкувати свої знання і усвідомити на якому етапі вивчення мови вони

перебувають. Відповідно, функціональність має поєднуватися із структурною організацією мовних одиниць, структур, типів текстів, які вивчаються [11].

Важливість теорії та практики викладання іноземних мов для спеціальних цілей обумовлюється потребами у спілкуванні між фахівцями різних країн та в різних галузях знань. Безперечно, сучасні методики мають інтегрувати не тільки вже розроблені підходи, але й залучати нові засоби та методи навчання, а також спиратися на досягнення в галузі термінознавства, лінгвістики фахового тексту та дискурсу.

Література:

1. Александров В. М. Методика інтенсивного навчання інженерів професійно орієнтованої англійської мови: автореф. дис. канд. пед. наук: 13.00.02 / В.М. Александров; Південноукр. держ. пед. ун-т ім. К.Д.Ушинського. – О., 2009. – 20 с.
2. Брандес М. П. Стилистика текста. Теоретический курс: Учебник. – 3-е изд., перераб. и доп.— М: Прогресс-Традиция; ИНФРА-М, 2004. – 416 с.
3. Гальперин И. Р. Очерки по стилистике английского языка. – М: Изд-во литературы на иностранных языках, 1958. – 458 с.
4. Дудікова Л. В. Сучасні підходи викладання іноземних мов на нефілологічних спеціальностях вищих навчальних закладів // Зб. наук-х праць Хмельницького інституту соц.-х технологій Університету «Україна» – Хмельницький: ХІСТ, 2012. – №6. – с. 59-62.
5. Ніколенко А. Г. Лексикологія англійської мови – теорія і практика. – Вінниця: Нова Книга, 2007. – 528 с.
6. Подвойська О. В. Термінологія соціальної ринкової економіки в сучасній німецькій мові: номінативний та функціональний аспекти: автореф. дис. канд. філол. наук: 10.02.04 / О.В. Подвойська; Одес. нац. ун-т ім. І.І.Мечникова. – О., 2008. – 20 с.
7. Тер-Минасова С. Г. Синтагматика функциональных стилей и оптимизация преподавания иностранных языков. – М.: Изд-во Московского университета, 1986. – 152 с.
8. АBBYY Lingvo-Online. – Режим доступу: <http://www.lingvo.ua/uk/Translate/en-ru/article>
9. Evans V., Dooley J., O'Dell T. Career Paths: Electrician. – Express Publishing, 2012. – 40 p.
10. Hahn W. von Fachkommunikation: Entwicklung, Linguistische Konzepte, Betriebliche Beispiele. – Berlin, New York: Walter de Gruyter, 1983. – 181 S.
11. Hoffmann L. Kommunikationsmittel Fachsprache. Eine Einführung. – 3. Aufl. Berlin: Akademie-Verlag, 1987. – 307 S.
12. Hutchinson T., Waters A. English for Specific Purposes: A Learning-Centered Approach / T. Hutchinson, A. Waters. – Cambridge University Press, 1987. – 179 p.
13. Möhn D., Pelka R. Fachsprachen. Eine Einführung. – Tübingen: Niemeyer, 1984. – 171 S.